Qabul qilindi: 24-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 28-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 04-noyabr 2026-yil

INSON KAPITALINING IJTIMOIY-ONTOLOGIK MAQOMI: INDIVIDUAL SALOHIYAT, IJTIMOIY MUNOSABATLAR VA UMUMIY FAROVONLIKNING O‘ZARO ALOQADORLIGI СОЦИАЛЬНО-ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ВЗАИМОСВЯЗЬ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА, СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ОБЩЕГО БЛАГОПОЛУЧИЯ THE SOCIO-ONTOLOGICAL STATUS OF HUMAN CAPITAL: INDIVIDUAL POTENTIAL, SOCIAL RELATIONS AND SHARED WELL-BEING

A’zamova Zarnigor Farxodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0006-7218-6125

Annotatsiya. *Inson kapitali individual xususiyatmi yoki ijtimoiy munosabatlarda amalga oshadigan salohiyatmi, degan savol konseptual tahlil qilinadi. Iqtisodiy, imkoniyatlarga oid va axloqiy yondashuvlar qiyoslanadi. Salohiyat, uni ishga solish sharoiti va umumiy natija o‘zaro bog‘liq, lekin aynan bir tushuncha emasligi asoslanadi. Ularni farqlovchi tahliliy mezonlar taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *inson kapitali; ijtimoiy ontologiya; salohiyat; imkoniyat; munosabat; farovonlik; qadr-qimmat*

Аннотация. *Исследуется статус человеческого капитала в связи с индивидуальным потенциалом и социальными отношениями. Сопоставляются экономический, этический и ориентированный на возможности подходы. Разграничиваются потенциал, условия его реализации и общий результат. Предложены критерии их анализа.*

Ключевые слова: *человеческий капитал; социальная онтология; потенциал; возможности; отношения; благополучие; достоинство*

Abstract. *This conceptual study asks whether human capital is an individual attribute*

or a potential realized through social relations. Economic, ethical and capability-oriented approaches are compared. Potential, enabling conditions and shared outcomes are distinguished without treating them as isolated entities. Analytical criteria are proposed for examining their connections.

Keywords: *human capital; social ontology; potential; capabilities; relations; well-being; dignity*

Kirish

Inson kapitali to‘g‘risidagi muhokamada uch savolni ajratish zarur: inson nimani biladi, u bilimidan qanday sharoitda foydalana oladi va bu foydalanish kimning hayotini o‘zgartiradi? Savollarning ketma-ketligi oddiy ko‘rinsa-da, ular turli ontologik birliklarga taalluqli. Birinchisi shaxsda mujassamlashgan salohiyatni, ikkinchisi imkon beruvchi munosabatlarni, uchinchisi faoliyatning tarqalgan oqibatlarini anglatadi. Mazkur maqolaning muammosi shu birliklar orasidagi aloqani saqlagan holda ularni o‘zaro almashtirib yubormaslikdan iborat.

G. Becker inson kapitaliga investitsiyani, avvalo, ta’lim va kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘lab tahlil qiladi [1]. Bu iqtisodiy nuqtayi nazar layoqatning shakllanish xarajatlari va qaytimini o‘rganishga xizmat qiladi; biroq uning doirasidan insonning barcha maqsadlarini daromadga tenglashtirish zaruriyati kelib chiqmaydi. A. Senning inson kapitali va inson imkoniyatini alohida muammo sifatida qo‘ygan maqolasi ham terminlar o‘rtasidagi chegarani aniqlashga yo‘naltiradi [2]. Bu yerda “kapital” atamasi shaxsga egalik huquqini emas, uning ayrim layoqatlarini tahlil qilish usulini anglatadi.

Tadqiqot savoli quyidagicha: individual salohiyatning mavjudligi nega uning ijtimoiy foydaga aylanganini hali bildirmaydi? Ishchi tezisga ko‘ra, inson kapitali tashuvchisi individual, amalga oshish muhiti munosabatli, oqibatlarini baholash esa aksiologikdir. Maqolaning nazariy hissasi shu uch darajaga real tanlov imkoniyati va qadr-qimmat chegarasini qo‘shuvchi tahliliy ajratishdan iborat. Bu ajratish yangi universal nazariya e’lon qilish emas, turli izoh darajalarini tartibga solish taklifidir.

Materiallar va metodlar

Manbalar inson kapitali, imkoniyatlar, ijtimoiy aloqalar va farovonlik o‘rtasidagi aniq

farqlarni yoritishiga qarab maqsadli tanlandi. Iqtisodiy monografiya tavsifi, falsafiy asar, ilmiy maqola annotatsiyalari hamda xalqaro tashkilotlarning rasmiy sharhlari turli dalil maqomida ishlatildi. Bibliografik yoki annotatsiya darajasida tekshirilgan materialdan uning to‘liq empirik natijalarini qayta bayon qilish uchun foydalanilmadi. Sharh tizimli qidiruvning to‘liqligini da’vo qilmaydi.

Konseptual tahlil yordamida “mavjud layoqat”, “e’tirof etilgan malaka”, “real imkoniyat” va “ijtimoiy natija” ajratildi. Qiyosiy rekonstruksiya bir nazariya tushunchasini boshqasining o‘lchoviga bevosita aylantirishdagi xatolarni aniqlashga xizmat qildi. Qarshi misollar uchun bir xil malakali, ammo turli muhitda ishlaydigan ikki shaxs haqidagi fikriy vaziyat qo‘llandi. So‘rovnoma o‘tkazilmadi; jadvaldagi mezonlar keyingi tadqiqot uchun taklifdir.

Natijalar

Salohiyatning tashuvchisi va uni ro‘yobga chiqaruvchi munosabat. Bilim shaxsning faoliyatidan butunlay ajralgan buyum emas. Darslikni topshirish bilan undagi mazmunni tushunish, vaziyatga mos qo‘llash va xatoni tuzatish qobiliyati avtomatik ko‘chmaydi. Shu ma’noda salohiyatning individual tashuvchisi mavjud. Biroq bunday tashuvchining o‘zi yetarli shart emas: bilimni qo‘llash uchun vazifa, aloqa, asbob va natijani qabul qiladigan muhit kerak. Salohiyatning individual tabiatidan uning natijasi ham faqat individual sababga ega, degan xulosa chiqarish mantiqiy sakrash bo‘ladi. J. Coleman ijtimoiy kapital tarkibida majburiyat va kutilmalar, axborot kanallari hamda me’yorlarni farqlaydi [3]. Ushbu qisqa tasnif asosida maqolada quyidagi mustaqil xulosa taklif qilinadi: hamkorlik insonning bilimiga tashqaridan qo‘shilgan bezak emas, ayrim vazifalarda bilim ishlashining shartidir. Masalan, loyiha a’zosi xavf haqidagi xabarni bildira olsa-yu, uni eshitish tartibi bo‘lmasa, bilim mavjud, ammo amaliy natijaga o‘tish uzilgan bo‘ladi. Bu fikriy misol salohiyat yo‘qligi bilan undan foydalanish yo‘li yopilganligini farqlash imkonini beradi.

Resursdan imkoniyatga o‘tish. I. Robeyns imkoniyatlar yondashuvining umumiy doirasini uning alohida tatbiqlaridan farqlash zarurligini ko‘rsatadi [4]. Shu ehtiyotkorlikka tayangan holda resurs, tanlov va natija maqolada yagona indeks tarkibiga majburan jamlanmaydi. Bir xil kursga yozilish huquqi bir xil o‘qish vaqti, transport sharoiti yoki

bilimni ishlatish erkinligini bildirmasligi mumkin. Demak, institutsional taqdim etilgan imkoniyat bilan shaxs amalda foydalanadigan imkoniyatning mosligini mustaqil tekshirish kerak.

Fikriy taqqoslashda ikki muhandis bir xil tayyorgarlikka ega deb olinadi. Birinchisi tajriba o‘tkazish uchun uskuna va muhokama maydoniga ega, ikkinchisi esa tayyor buyruqdan chetga chiqa olmaydi. Natijalar orasidagi farqni butunlay “qobiliyat” bilan izohlash noto‘g‘ri bo‘ladi, chunki shart sifatida muhit farqlangan. Ayni paytda muhit mavjudligini ham natijaga kafolat deb olish mumkin emas: birinchi muhandis imkoniyatni ishlatmasligi mumkin. Taklif etilayotgan ajratish individual mas’uliyatni bekor qilmaydi, uning qo‘llanish doirasini aniqlashtiradi.

1-jadval. Inson kapitalini tahlil qilishning ontologik darajalari

Daraja	Tahlil birligi	Tadqiqot savoli	Tenglashtirish xatosi
Individual salohiyat	Bilim, ko‘nikma, tajriba	Shaxs qanday vazifani bajara oladi?	Diplomni amaliy layoqat deb olish
Munosabatlar muhiti	Hamkorlik va e’tirof	Layoqat kim bilan va qayerda ishlaydi?	Aloqalar sonini samarali hamkorlik deb olish
Real imkoniyat	Tanlov va foydalanish sharoiti	Faoliyatga kirish yo‘li amalda ochiqmi?	Resurs mavjudligini erkinlik deb olish
Ijtimoiy natija	Boshqalarga ta’sir va taqsimot	Foyda va zarar kimga tegishli?	Shaxsiy daromadni umumiy farovonlik deb olish
Axloqiy maqom	Shaxsning o‘z maqsadlari	Ishtirokchi vositaga aylantirilmayaptimi?	Unumdorlikni inson qadriga tenglashtirish

Natijaning iqtisodiy va axloqiy maqomi. Shaxs olgan daromad faoliyatning qiymatini ko‘rsatadigan belgilaridan biri bo‘lishi mumkin, lekin barcha oqibatlarning yig‘indisi emas. Fikriy misolda mutaxassisning yuqori haq olishi uning xizmati boshqalarning bilimini oshirganini ham, zarar yetkazmaganini ham o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Buning uchun ta’sirning yo‘nalishi, qamrovi va foyda taqsimoti alohida baholanishi kerak. Umumiy farovonlikni shaxsiy qaytimdan ajratish iqtisodiy natijani inkor etish emas; u tegishli bo‘lmagan savollarga yakka javob sifatida qo‘llanishini cheklashdir.

OECDning 2024-yilgi hisobotida joriy farovonlik, tengsizlik va kelajak farovonligi resurslari birgalikda, ammo farqlangan yo‘nalishlar sifatida kuzatiladi [5]. Mazkur maqola bu farqlashni konseptual darajada ishlatadi, hisobotdagi mamlakat natijalarini O‘zbekistonga ko‘chirmaydi. Taklif etilayotgan tahlilda uch savol izchil qo‘yiladi: natija

yuz berdimi, unga kim hissa qo‘shdi va kim undan foydalana oldi? Ularning javoblari turlicha bo‘lishi mumkin.

Qadr-qimmatning hisob-kitobga keltirilmaydigan chegarasi. Kantning insonni faqat vosita sifatida ko‘rmaslik talabi salohiyatni baholash bilan shaxsni baholash orasidagi chegarani belgilashga yordam beradi [6]. Kasbiy vazifaga moslik darajalari farqlanishi mumkin, insonning o‘z maqsadlariga ega subyekt sifatidagi maqomi esa bu darajalardan chiqarilmaydi. Shu sababli “foydalanilmayotgan salohiyat” iborasi odamning hayoti foydasiz, degan hukmni oqlamaydi. U faqat muayyan faoliyatga kirish imkoniyati yoki layoqatning namoyon bo‘lishi to‘g‘risidagi cheklangan tavsif bo‘lishi lozim.

Dispozitsiya, sharoit va ro‘yobga chiqishning farqi. Inson kapitalini mavjud narsalar ro‘yxati tarzida emas, muayyan sharoitda namoyon bo‘ladigan qobiliyatlar birligi sifatida talqin qilish taklif etiladi. Bilimga egalik qilish bilan uni safarbar eta olish aynan bir holat emas. Birinchisi shaxsda o‘zlashtirilgan mazmunni, ikkinchisi vazifani anglash, tegishli vositani topish va boshqa ishtirokchilar bilan kelishish imkoniyatini bildiradi. Shu sababli diplom, tajriba muddati yoki bajarilgan topshiriq salohiyatning ayrim belgilarini ko‘rsatishi mumkin, ammo uning barcha kelajakdagi namoyon bo‘lish shakllarini to‘liq ifodalamaydi.

Bu talqinning mantiqiy oqibati shuki, natijaning yo‘qligidan qobiliyatning yo‘qligi bevosita kelib chiqmaydi. Shartli vaziyatda bir xil tayyorgarlikka ega ikki mutaxassisdan biri mos vazifa va hamkor topadi, ikkinchisi esa o‘z bilimini qo‘llashga aloqador qarorlardan chetda qoladi. Natijadagi farq ularning ichki sifatlari o‘rtasidagi farq bo‘lishi ham, tashqi sharoitlar o‘rtasidagi farq bo‘lishi ham mumkin. Qaysi izoh to‘g‘ri ekanini aniqlash uchun vazifa, vosita, vakolat va ishtirok sharoitlarini alohida tekshirish zarur. Mazkur misol o‘lchangan holat emas, noto‘liq dalildan ortiqcha xulosa chiqarish xavfini ko‘rsatadigan fikriy konstruksiyadir.

Individual va ijtimoiy qatlamlarni farqlash shaxsning mas’uliyatini bekor qilmaydi. Mutaxassis o‘z qarori hamda bajarilgan ish sifati uchun javob berishi mumkin; tashkilot esa kerakli ma’lumot, xavfsiz mehnat sharoiti va hukm bildirish imkonini yaratish bo‘yicha baholanadi. Barcha sababni shaxsga yuklash ham, har qanday natijani tuzilma bilan oqlash ham tahlilni bir tomonlama qiladi. Munosabatlar ontologiyasi aynan shu ikki reduksiyadan

saqlanishni talab etadi: shaxsni sharoitning passiv mahsuliga, ijtimoiy muhitni esa shaxsiy qobiliyatlarning oddiy yig‘indisiga aylantirmaslik.

Salohiyatni saqlash ham uning mavjudlik shartlariga kiradi. Ishlatilgan bilim rivojlanishi mumkin, biroq har qanday yuklama avtomatik ravishda yangi qobiliyat yaratmaydi. Shu bois taklif etilayotgan ontologik sxemada shakllanish, ro‘yobga chiqish va qayta tiklanish turli tahlil bosqichlari hisoblanadi. Ular o‘rtasidagi bog‘lanish kelgusida vaqt bo‘yicha kuzatuv bilan tekshirilishi lozim.

Muhokama

Mazkur farqlashga nisbatan birinchi e’tiroz shuki, munosabat va axloqiy shartlarni ko‘paytirish inson kapitali tushunchasini o‘lchab bo‘lmaydigan darajada kengaytiradi. E’tirozning asosli qismi bor: har bir yaxshi holatni inson kapitali deb atash kategoriya chegarasini yo‘qotadi. Shu bois maqola munosabat, qadr-qimmat va farovonlikni kapitalning ichki tarkibi deb emas, uning amalga oshishi va baholanishiga tegishli alohida darajalar deb oladi. Iqtisodiy ko‘rsatkich o‘z vazifasini saqlaydi, faqat ontologik jihatdan mutlaq mezonga aylantirilmaydi.

Ikkinchi e’tirozga ko‘ra, muhitga urg‘u berish shaxsiy sa’y-harakatning ahamiyatini kamaytiradi. Bunga javob sabablar o‘rtasidagi taqsimotni tayyor foizlarda belgilash emas. Aksincha, kim nima ustidan nazoratga ega bo‘lganini aniqlash talab qilinadi. Mas’uliyatni nazorat, axborot va real alternativa bilan birga ko‘rish shaxsni ham mutlaq erkin, ham butunlay sharoit mahsuli deb tasvirlashdan saqlaydi. Bu me’yoriy tahlil bo‘lib, konkret tashkilotda sabablarning salmog‘i faqat maxsus empirik izlanish bilan tekshirilishi mumkin.

Nazariy taklifning tekshiriladigan oqibati shuki, bir xil sertifikatga ega ishtirokchilarning faoliyat farqlari faqat malaka bilan izohlanmasa, imkoniyat va munosabat ko‘rsatkichlari qo‘shimcha tushuntirish berishi kerak. Bunday bog‘liqlik topilmasa, taklifning ayni vaziyatdagi ahamiyati cheklanadi. Tadqiqot uchun malaka topshiriqlari, faoliyatga kirish tarixi va ishtirokchilarning tanlov sabablarini birgalikda o‘rganish mumkin. Mazkur maqolada bunday ma’lumot yig‘ilmagan; keltirilgan mezonlar tayyor diagnostika vositasi sifatida taklif etilmaydi.

Ushbu yondashuvga “inson kapitali” atamasi o‘zining iqtisodiy aniqligini yo‘qotadi,

degan e’tiroz bildirilishi mumkin. Javob tushunchani chegarasiz kengaytirishda emas, tahlil darajalarini ajratishda yotadi. Muayyan tadqiqot iqtisodiy qaytimni o‘rganishi qonuniy ilmiy tanlovdir; muammo shu ko‘rsatkichdan shaxsning butun ijtimoiy qiymati haqida hukm chiqarilganda yuzaga keladi. Daromad haqidagi savol bilan insonning qanday hayot tanlay olishi haqidagi savol bir xil emas. Ularni ajratish iqtisodiy o‘lchovni inkor qilmaydi, uning javob bera oladigan savollar doirasini aniqlashtiradi.

Metodologik jihatdan birlikni qanday tanlash ham hal qiluvchi masaladir. Shaxs darajasidagi ko‘rsatkich oila, tashkilot yoki hudud darajasidagi natijaga avtomatik ko‘chirilmasligi kerak. Aks holda guruhdagi farqdan har bir a’zoning xususiyati chiqariladi yoki ayrim muvaffaqiyat umumiy imkoniyatlarning dalili sifatida olinadi. Taklif etilgan mezonlarning ilmiy foydasi aynan tahlil birligi, dalil turi va xulosa ko‘lami o‘rtasidagi moslikni tekshirishdadir.

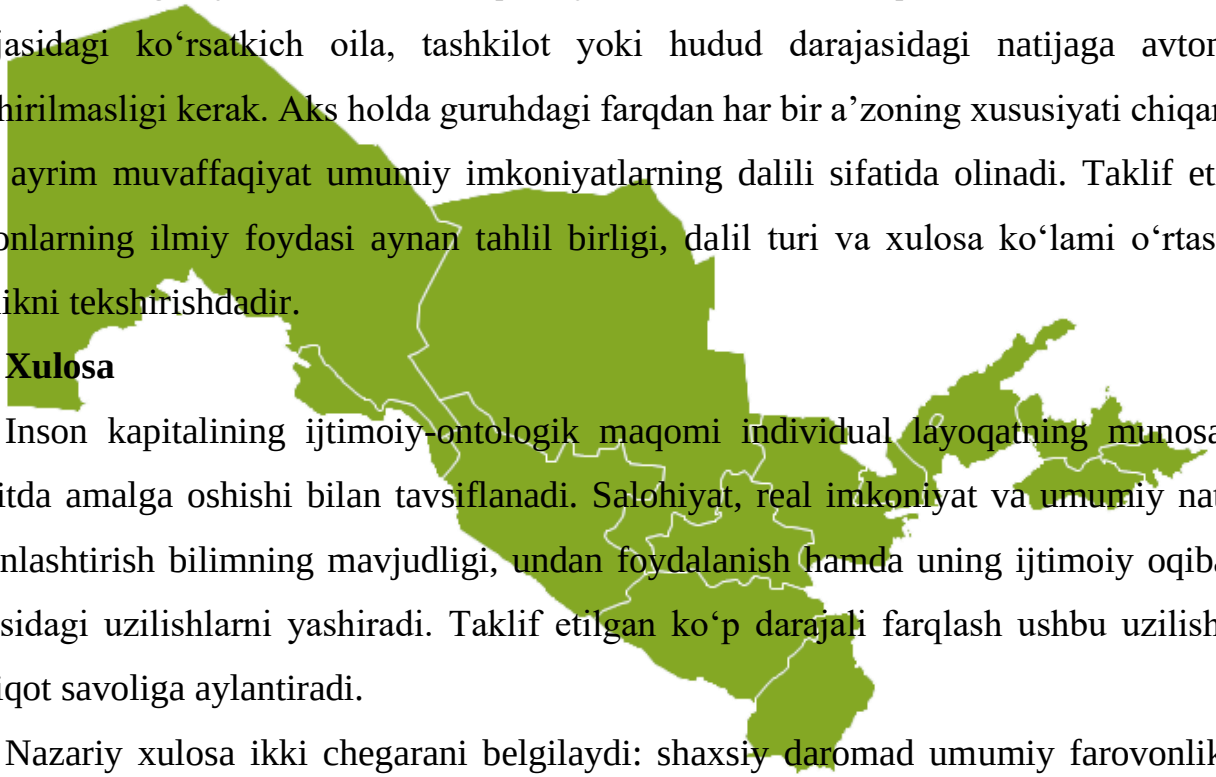

Xulosa

Inson kapitalining ijtimoiy-ontologik maqomi individual layoqatning munosabatli muhitda amalga oshishi bilan tavsiflanadi. Salohiyat, real imkoniyat va umumiy natijani aynanlashtirish bilimning mavjudligi, undan foydalanish hamda uning ijtimoiy oqibatlari o‘rtasidagi uzilishlarni yashiradi. Taklif etilgan ko‘p darajali farqlash ushbu uzilishlarni tadqiqot savoliga aylantiradi.

Nazariy xulosa ikki chegarani belgilaydi: shaxsiy daromad umumiy farovonlikning to‘liq o‘lchovi emas; kasbiy salohiyat esa insonning teng axloqiy maqomini belgilamaydi. Keyingi izlanishda qaysi munosabatlar mavjud layoqatni haqiqiy tanlov va foydali faoliyatga aylantirishi empirik tekshirilishi kerak. Shunda individual sa’y-harakatni e’tirof etish institutsional sharoitlarni ko‘rmaslik hisobiga amalga oshmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

2. Sen A. Editorial: Human capital and human capability // World Development. 1997. Vol. 25, No.

3. P. 1959–1961. DOI: 10.1016/S0305-750X(97)10014-6.

4. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. 1988. Vol. 94, Supplement. P. S95–S120. DOI: 10.1086/228943.

5. Robeyns I. Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined. Cambridge: Open Book Publishers, 2017. DOI: 10.11647/OBP.0130.

6. OECD. How’s Life? 2024: Well-being and Resilience in Times of Crisis. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/90ba854a-en.

7. Kant I. Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals [1785] / Trans. T. K. Abbott. Section II. Project Gutenberg, eBook No. 5682.

